

Ταξιδιογραφία και εθνική αυτογνωσία

Μυθοπλασία και πραγματικότητα στον *Πίθηκο Ξουθ**

ΚΙΡΚΗ ΚΕΦΑΛΕΑ

Η ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ λογοτεχνία που έχει ως αντικείμενό της την εικόνα μιας ξένης χώρας και των ανθρώπων της, μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των ανθρώπων που περιγράφει. Υπαγορευόμενη από τη λειτουργία της διαλεκτικής του «ιδίου» και του «αλλότριου» η συγγραφή των ταξιδιωτικών κειμένων είναι διπλά ωφέλιμη: αφενός προσφέρει τη δυνατότητα, μέσα από τη διαδικασία της σύγκρισης, στον εκάστοτε ταξιδιώτη-συγγραφέα να αναρωτηθεί για την δική του πολιτισμική ταυτότητα, και αφετέρου παρέχει την ευκαιρία στο λαό που απεικονίζεται σ' αυτά τα κείμενα, να δει τον εαυτό του και τον πολιτισμό του από ένα διαφορετικό πρίσμα και να οδηγηθεί μέσα από την ετερογνωσία στην αυτογνωσία.

Η ξένη ταξιδιογραφία για την Ελλάδα, τόσο αυτή που απεικόνιζε με συμπάθεια τον ελληνικό λαό όσο και εκείνη που ανακάλυπτε τα ελαττώματά του, βοήθησε τους Έλληνες να καταλάβουν καλύτερα τον εαυτό τους. Όμως κανένα από τα ξένα ταξιδιογραφικά κείμενα για την Ελλάδα δεν έγινε αφορμή για τόσο έντονη απασχόληση με το θέμα της ελληνικής αυτογνωσίας όσο το βιβλίο του Γιάκομπ Σάλομον Μπαρτόλντ, *Bruchstücke zur nähern Kenntnis des heutigen Griechenlands* (=Κομμάτια για την καλύτερη γνωριμία της σημερινής Ελλάδας, 1805)¹. Δεν αναφέρομαι στις ποικίλες και οξείες αντιδράσεις των Ελλήνων εναντίον των όσων συκοφαντικών αισθάνονταν ότι έγραφε ο Μπαρτόλντ, γιατί η σκληρή άμυνα που εμφανίζεται με τη μορφή αντεπίθεσης δεν ενθαρρύνει τη νηφαλιότητα, που είναι απαραίτητη για την αυτογνωσία². Εννοώ την πρόσληψη του βιβλίου του Μπαρτόλντ από τον Ιάκωβο Γ. Πιτσιπίο και τη χρησιμοποίησή του ως θεματικής πηγής και ως διακειμένου στον *Πίθηκο Ξουθ*, πεζογράφημα στο οποίο μυθιστοριοποιείται και πρωταγωνιστεί και ο ίδιος ο Μπαρτόλντ.

Όμως ποιος ήταν στην πραγματικότητα ο Μπαρτόλντ και κατά πόσο τα περιστατικά της ζωής του και η φυσιογνωμία

του, όπως μπορούμε να τα συνθέσουμε από τις γραπτές πηγές³, ανταποκρίνονται στην απεικόνισή του από τον Πιτσιπίο στον *Πίθηκο Ξουθ*;

Ο Πρώσος Γιάκομπ Λούντβιχ Σάλομον ή Σάλομον Μπαρτόλντ γεννήθηκε από εύπορους Εβραίους γονείς στις 13 Μαΐου 1779 στο Βερολίνο και πέθανε στις 27 Ιουλίου 1825 στη Ρώμη. Ήταν θεός του γνωστού συνθέτη Φέλιξ Μέντελσον Μπαρτόλντ. Σπούδασε νομικά και φιλοσοφία στο Κένιγκσμπεργκ και στη Χάλλε. Οι σπουδές που έκανε είχαν κυρίως ανθρωπιστικό χαρακτήρα, και τον οδήγησαν μετά από μια σύντομη παραμονή στο Παρίσι (1801-1802) σε μια περιήγηση στην Ιταλία. Εκεί γνώρισε τον Γερμανό χαράκτη Georg Christian Gropius, ο οποίος τον συνόδευσε το 1803 σε ένα περιηγητικό ταξίδι στην Ελλάδα και Μικρά Ασία. Τις εντυπώσεις του από το ταξίδι αυτό κατέγραψε ο Μπαρτόλντ και εξέδωσε, σ' έναν πρώτο τόμο, το 1805 με τον τίτλο *Bruchstücke zur nähern Kenntnis des heutigen Griechenlands gesammelt auf einer Reise im Jahre 1803-1804*, Bd. 1, ενώ τον δεύτερο τόμο που είχε προγραμματίσει δεν τον εξέδωσε ποτέ. Το 1805 προσληφίστηκε στον προτεσταντισμό. Κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων κατατάχτηκε στον πρωσικό στρατό και διακρίθηκε με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού. Το 1813 προσλήφθηκε στο Βερολίνο στην υπηρεσία του πρίγκιπα von Hardenberg, ένα χρόνο αργότερα συνόδευσε τους συμμάχους στο Παρίσι και από εκεί ταξίδεψε στο Λονδίνο. Από το 1815 είχε το αξίωμα του γενικού προξένου της Πρωσίας στη Ρώμη, και επιπλέον, από το 1818, ανέλαβε και τα καθήκοντα του επιτετραμμένου της Πρωσίας στο δουκάτο της Τοσκάνης στη Φλωρεντία. Στην Ιταλία, εκτός από διπλωματική, ανέπτυξε και έντονη πολιτική δραστηριότητα ως επίσημος εκπρόσωπος της Ιεράς Συμμαχίας με κυριότερη αποστολή του την εδραίωση των πολιτικών διευθετήσεων της Παλινόρθωσης. Ακόμη, ο Μπαρτόλντ είχε τη φήμη του γνώστη των τεχνών. Το σπίτι του στη Ρώμη, το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα (Casa Bartholdy), φιλοτεχνήθηκε από σπουδαίους καλλιτέχνες εκείνης της εποχής και υπήρξε πηγή έμπνευσης για τους ρομαντικούς ζωγράφους της σχολής των Ναζαρενών.

* Η μελέτη αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος «Αρχείο Ελληνικής Πεζογραφίας 1830-1880», το οποίο εκτελείται στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών (Ρέθυμνο).

Ο προσηλυτισμός του στον χριστιανισμό απομάκρυνε τον Μπαρτόλντ από τις ιδέες του Διαφωτισμού, του οποίου ήταν οπαδός στα φοιτητικά του χρόνια (είχε επηρεαστεί από τη φιλοσοφική σκέψη του Καντ, τον οποίο πιθανότατα είχε την ευκαιρία να ακούσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Κένιγκσμπεργκ). Αυτή η αρχική ιδεολογική του τοποθέτηση μας βοηθά να κατανοήσουμε τη δυσφορία του για την μεγάλη επιρροή του κλήρου στην ελληνική κοινωνία, αλλά και να ερμηνεύσουμε τη ρομαντική διάθεση (που ενυπήρχε έντονη στογερμανικό διαφωτισμό), η οποία είναι εμφανής στο βιβλίο που έγραψε για την Ελλάδα, κυρίως στην απεικόνιση του ανθρώπινου περιβάλλοντος και στην αναζήτηση του εξωτικού στοιχείου και της μαγείας της Ανατολής. Πάντως το βι-

βλίο αυτό το χαρακτήρισε ο ίδιος αργότερα ανώριμο νεανικό έργο, ενώ η Ελληνική Επανάσταση στάθηκε αφορμή να αναθεωρήσει τη δυσμενή εικόνα που είχε για τους Έλληνες⁴. Όσον αφορά την εξωτερική του εμφάνιση ο Μπαρτόλντ ήταν κοντός και λιπόσαρκος, λίγο καμπούρης, ενώ τα πόδια του μαρτυρούσαν ίχνη μιας νεανικής ραχίτιδας. Το κεφάλι του είχε περιέργο σχήμα. Με λίγα λόγια το παρουσιαστικό του κάθε άλλο παρά ελκυστικό ήταν, πράγμα που το γνώριζε ο Πιτσιπίος, αφού στο μυθιστόρημά του τον περιγράφει ως άνθρωπο «δυσειδούς μορφής [...] και μικρού κακοσχηματισμένου σώματος»⁵. Στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* (λήμμα: Μπαρτόλντ) αναφέρεται ότι «η ασχήμια του ήτο παροιμιώδης». Και φαίνεται ότι ήταν η δυσμορφία του Μπαρτόλντ που έδωσε στον Πιτσιπίο την ιδέα της μυθιστορηματικής μεταμόρφωσής του σε πίθηκο, αν και η ιδέα αυτή ενδέχεται να του είχε υποβληθεί και από μian άλλη ταξιδιογραφική πηγή⁶.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του δεν ήταν και τα πιο ευτυχισμένα, αφού βρέθηκε αντιμέτωπος με πολλές ατυχίες. Έχασε αγαπημένα του πρόσωπα μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα (την μητέρα του, και αρκετούς αγαπημένους φίλους), έχασε όλα τα αξιώματα που είχε, και τέλος πέθανε –

εξαιτίας μιας σοβαρής μόλυνσης στο υπογάστριο – εντελώς χρεοκοπημένος.

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, ο Μπαρτόλντ δεν υπήρξε δολοφόνος, όπως παρουσιάζεται στο μυθιστόρημα του Πιτσιπίου.

Η διάσταση ανάμεσα στα γεγονότα της πραγματικής ζωής του Μπαρτόλντ και στα γεγονότα της ζωής του όπως περιγράφονται στο μυθιστόρημα του Πιτσιπίου είναι τόση, όση έβλεπαν οι Έλληνες να υπάρχει ανάμεσα στην εικόνα που είχαν οι ίδιοι για τον εαυτό τους και στην απεικόνισή τους από τον Μπαρτόλντ. Από την άποψη αυτή μπορούμε να πούμε ότι ο Πιτσιπίος έχει βέβαια το ελαφρυντικό της ποιητικής αδείας: το πεζογράφημά του είναι έργο μυθοπλασίας,

και η λογοτεχνική ανάπλαση των γεγονότων της ζωής ενός ανθρώπου που όχι μόνο είχε γίνει διαβόητο σύμβολο ανθελληνισμού αλλά είχε ήδη αποδημήσει από εικοσαετίας, μπορούσε να οδηγήσει ένα μυθιστοριογράφο σε υπερβολές. Όμως είναι αδύνατο να σκεφτούμε ότι η τεράστια διάσταση ανάμεσα στην πραγματική και τη μυθιστορηματική εικόνα του Μπαρτόλντ μπορούσε να παρουσιαστεί σε Έλληνα πεζογράφο εκείνης της εποχής άλλον από τον Πιτσιπίο. Ο οργίλος και εριστικός χαρακτήρας του, όπως φαίνεται από ορισμένα κείμενά του και κυρίως από τον άγριο αντιπατριαρχικό λιβελλό του *Ο Ανατολικός Χριστιανός* (Μάλτα 1852), δείχνει ότι μόνον αυτός θα μπορούσε να μεταπλάσει – χωρίς τον φόβο ότι μπορούσε να μηνυθεί για προσβολή μνήμης τεθνεώτος – έναν σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις όχι κακόβουλο άνθρωπο σε στυγνό δολοφόνο του ευεργέτη του.

Η παραμόρφωση της βιογραφίας του Μπαρτόλντ στον *Πίθηκο Ξουθ* φαίνεται να συνδυάζεται και με την παραμόρφωση της ίδιας της αυτοβιογραφίας του Πιτσιπίου, στον βαθμό που στο μυθιστόρημα αντανακλώνται – πράγμα πιθανό – στοιχεία της ζωής του συγγραφέα του. Το γεγονός ότι οι κύριες γυναικείες μορφές του έργου – η Κόμησσα Αβενδρότη,

η Φιλίππινα Ροφέρου, η Βιολάντη Αγγερέτου και η Σουλτανίτσα (οι δύο τελευταίες με τις μητέρες τους) είναι πρόσωπα που επιδίδονται ανερυθρίαστα στην απάτη, ίσως να μεταφέρει κάτι από τις συζυγικές ατυχίες του Πιτσιπίου, που είχαν φτάσει στο σημείο να γίνουν αντικείμενο δημόσιας προσοχής⁷. Δεν μπορούμε, να αφήσουμε ασχολίαστο το ότι όλα τα κακά που συμβαίνουν στον Μπαρτόλντντ και τον οδηγούν στην μεταμόρφωσή του σε ζώο έχουν την πηγή τους στις γυναίκες, με τις οποίες διασταυρώνεται στη ζωή του: Η ιδέα να γράψει το περιηγητικό βιβλίο του με έτοιμο και πλαστό υλικό που θα του παρείχαν άλλοι ήταν της μητέρας της Βιολάντης, ενώ η Βιολάντη ήταν αυτή που τον έπεισε να ακολουθήσει αυτή τη συγγραφική μέθοδο· σ' αυτές τις δύο οφείλεται «κατά μέγα μέρος η φθορά της περιουσίας» του⁸, ενώ την υπόλοιπη την κλέβει η Κόμησσα Αβενδρότη, η οποία είναι «κατά μέγα μέρος η πρωταίτιος των μετά ταύτα συμφορών»⁹ του. Τον κύκλο αυτών των συμφορών ολοκληρώνει η σύζυγος του ευεργέτη του Φιλίππινα, που τον πείθει να δολοφονήσει τον άνδρα της.

Πρόκειται για παραμορφώσεις που υπαγορεύονται όχι μόνον από την εμπαθή φύση του Πιτσιπίου αλλά και από τις ανάγκες της αλληγορικής μεθόδου του, η οποία, όπως έχει παρατηρηθεί, παίρνει τη μορφή της σάτιρας για να επιτύχει τον ρεαλιστικό σκοπό της¹⁰. Και πράγματι η ρεαλιστική πρόθεση είναι ισχυρή στον *Πίθηκο Ξουθ*, ισχυρότερη, θα λέγαμε, απ' όσο έχει επισημανθεί, αν οδηγήσουμε στη νοητή προέκτασή της μια παρατήρηση του αφηγητή, η οποία, προφανώς επειδή είναι εξαιρετικά σύντομη, έχει περάσει απαρατήρητη: ότι η κοινωνική άνοδος του ετέρου πρωταγωνιστή του μυθιστορημάτος, του Καλλίστρατου Ευγενίδη, οφείλεται στο γεγονός ότι ο αγωγιάτης πατέρας του «επλούτησεν ανεπίστως κατά την ελληνικήν επανάστασιν» αποκτώντας «μεγάλην χρηματικήν και κτηματικήν περιουσίαν»¹¹. Έχουμε εδώ εν σπέρματι μια πρόδρομη εκδοχή του κεντρικού θέματος του *Λουκή Λάρα* του Βικέλα (1879). Πρόδρομη και καθόλου κολακευτική, αφού ο Πιτσιπίος φαίνεται να υπαινίσσεται ότι η άρχουσα τάξη του νέου ελληνικού κράτους όφειλε τον πλούτο της σε ύποπτες επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Ο Πιτσιπίος φαίνεται να έχει για την παραμόρφωση του βίου του εβραϊκής καταγωγής Μπαρτόλντντ – που θα πρέπει να την ενθάρρυνε και ο λανθάνων αντισημιτισμός του¹² – και ένα δεύτερο, και ίσως ισχυρότερο, ελαφρυντικό. Ο μεταμορφωμένος από τη θεία δίκη σε πίθηκο Μπαρτόλντντ, αφού υπομεινεί τις συνέπειες του εγκλήματός του, τελικά θα εξιλεωθεί, και όχι μόνο θα επιστρέψει στην μορφή του ανθρώπου με ήθος ακέραιο και ψυχή δίκαιη, αλλά και θα αναλάβει το θεάρεστο έργο να φανεί «ωφέλιμος εις την κοινωνίαν διά της πράξεως της αρετής και των μικρών οδηγιών τας οποίας ως εκ των παθημάτων [του] δύναται να χορηγήσῃ προς τους νεωτέρους» του (προς τους νεωτέρους του Έλληνες, εννοείται, αφού πρόκειται να ζήσει το υπόλοιπο μέρος της ζωής του

στην πρωτεύουσα της Ελλάδας)¹³. Το έργο δηλαδή που θα επιτελέσει ο Μπαρτόλντντ, με πρώτη πράξη του βέβαια τον συνετισμό του πιθηκίζοντος Καλλίστρατου Ευγενίδη¹⁴, θα μπορούσε να θεωρηθεί και εθνικό.

Τίθεται όμως το εξής ερώτημα: αφού η ιδέα του για τα ελληνικά ήθη της εποχής του¹⁵ δεν ήταν, αναλογικά, διαφορετική από την ιδέα που είχε ο Μπαρτόλντντ για τους Έλληνες των πρώτων χρόνων του 19ου αιώνα, γιατί ο Πιτσιπίος επικρίνει τον Μπαρτόλντντ οδηγώντας τον μάλιστα σε τόσο μεγάλη μυθοπλασιακή παραμόρφωση; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται, πιστεύω, στο δίστιμο θέμα του μυθιστορημάτος. Διότι ο σκοπός του Πιτσιπίου δεν είναι μόνο να σατιρίσει την έννοια του συρμού, που προϋποθέτει τη διαδικασία της μίμησης, η οποία απομακρύνει τον άνθρωπο από τον πραγματικό εαυτό του (ως προς αυτό ο στόχος του υπερβαίνει το ελληνικό πεδίο, αφού περιλαμβάνει και τη σάτιρα του μιμητισμού της ευρωπαϊκής ταξιδιογραφίας, ο οποίος βρίσκει την πιο χαρακτηριστική του έκφραση στο βιβλίο του Μπαρτόλντντ για την Ελλάδα)¹⁶: ο σκοπός του Πιτσιπίου είναι και να δείξει, μέσα από την γελοιοποίηση του μιμητισμού τους, την απομάκρυνση των Ελλήνων των πρώτων μετεπαναστατικών δεκαετιών από τα γνήσια ελληνικά ήθη της προεπαναστατικής περιόδου. Εμφανίζεται δηλαδή το θέμα της διαφοράς ανάμεσα στο ελληνικό παρόν – το οποίο συμβολίζουν οι Καλλίστρατος Ευγενίδης και Αναξαγόρας Λιγαρίδης, που μωρολογούν πιθηκίζοντας τα ευρωπαϊκά ήθη – και το ελληνικό παρελθόν, το οποίο εκπροσωπεί ο θεός του Λιγαρίδη γέροντας Ζαννής Μαλουκάτος. Άνθρωπος «θεοσεβής, τίμιος, δίκαιος, φιλόανθρωπος, ευπροσήγορος και μεγαλοπρεπής, [...] και τοι εστερημένος συστηματικής παιδείας και των νεωτέρων ευρωπαϊκών γνώσεων, αλλ' έχουν εκ φύσεως υγιάνουν και ορθήν κρίσιν», ο Μαλουκάτος, ο οποίος «ηδύνατο να θεωρηθῇ ως ο νουνεχέστερος και σοφώτερος άνθρωπος»¹⁶, είχε την εποχή που ο Μπαρτόλντντ έγραφε το επικριτικό βιβλίο του για τους Έλληνες την ηλικία του ανεισιού του. Την Ελλάδα της εποχής του νέου Μαλουκάτου, που τόσο παραμορφωτικά παρουσιάζει ο Μπαρτόλντντ στο βιβλίο του, αντιπαράθετει ο Πιτσιπίος στην Ελλάδα της εποχής του, η οποία, όπως είπαμε, έχει περιπέσει σε μια κατάσταση ανάλογη με εκείνη που περιγράφεται στο *Κομμάτια για μια καλύτερη γνωριμία της σημερινής Ελλάδας*.

Το περιεχόμενο λοιπόν του μυθιστορημάτος του Πιτσιπίου σε ό,τι αφορά την αρνητική περιγραφή των Ελλήνων της εποχής του δεν είναι διαφορετικό από το περιεχόμενο του ταξιδιογραφήματος του Μπαρτόλντντ. Αυτό μας κάνει να σκεφτόμαστε ότι ο κύριος στόχος της κριτικής που περιέχεται στο μυθιστόρημα δεν είναι τόσο ο Μπαρτόλντντ και ο ευρωπαϊκός πιθηκισμός της ταξιδιογραφίας της Ανατολής, ούτε η έννοια του συρμού καθολικά, όσο ο ελληνικός μιμητισμός των ευρωπαϊκών ηθών κατά τις πρώτες μεταπελευθερωτικές δεκαετίες· και ότι οι δυο μεταμορφώσεις του Μπαρ-

τόλντντ – από άνθρωπο σε πίθηκο και από πίθηκο σε άνθρωπο – χρησιμοποιούνται για την καλύτερη περιγραφή του ελληνικού πιθηκισμού της εποχής του Όθωνα, η πρώτη, και η δεύτερη για να υποδηλωθεί η δυνατότητα επιστροφής των Ελλήνων στον αληθινό τους εαυτό. Αυτό στο οποίο κυρίως αποβλέπει η χρησιμοποίηση της μορφής του Μπαρτόλντντ είναι να καταδειχθεί – διά του ψεύδους των περιγραφών του της Ελλάδας των πρώτων χρόνων του 19ου αιώνα – η χρηστότητα των παλαιότερων ελληνικών ηθών (όπως αυτή αναδύεται από την περιγραφή του χαρακτήρα του Μαλουκάτου), την οποία ήρθε να ανατρέψει η μεταπελευθερωτική μανία της μίμησης των Ευρωπαίων.

Το σημαντικότερο εύρημα του Πιτσιπίου δεν είναι τόσο ο

αλληγορικός συμβολισμός του μιμητισμού με τη μεταμόρφωση του Μπαρτόλντντ σε πίθηκο (που αναπαράγει άλλωστε έναν κοινό τόπο στη λογοτεχνία της μεταμόρφωσης), όσο η χρησιμοποίηση αυτής της μεταμόρφωσης για την υπογράμμιση μιας αφανούς αντιστροφής ρόλων. Αυτό που ο Μπαρτόλντντ δεν κάνει ως άνθρωπος, να ωφεληθεί από τα σχόλια του Κοραή για το περιηγητικό του βιβλίο, το κάνει ως πίθηκος ακολουθώντας τις περιηγήσεις του πρώτου Έλληνα κυρίου του, του Λιγαρίδη¹⁷. Ο Ξουθ μπορεί να είναι ο Μπαρτόλντντ μεταμορφωμένος σε πίθηκο, όμως ο πραγματικός πίθηκος είναι ο εκάστοτε Έλληνας κύριός του, δηλαδή ο Λιγαρίδης και ο Ευγενίδης. Αποκορύφωμα αυτής της αντιστροφής ρόλων είναι η σκηνή όπου ο πίθηκος Ξουθ βλέπει τον Λιγαρίδη, κατά τη μετάβασή τους στην Αίγυπτο, να γράφει το βιβλίο των ταξιδιωτικών εντυπώσεών του με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον οποίο έγραψε ο ίδιος το βιβλίο του για την Ελλάδα: χρησιμοποιώντας κίβδηλες περιηγητικές αφηγήσεις, γραμμένες από αναξιόπιστους εμπόρους της ταξιδιογραφίας. Η παρακολούθηση της συμπεριφοράς των πιθηκόψυχων κυριών του συγκροτεί για τον Μπαρτόλντντ/Ξουθ μια διαδικασία αυτογνωσίας, που ολοκληρώνει την πορεία της

επιστροφής του στην ανθρώπινη κατάσταση. Αν η εξορία του στην έρημο, κατά την οποία μεταμορφώθηκε σε πίθηκο, τον αναπαύει από τις τύψεις του για το έγκλημά του, η υπηρέσία του υπό μορφήν πιθήκου σε ανθρώπους που το φέρσιμό τους δεν είναι διαφορετικό από εκείνο των πιθήκων, τον βοηθά να κατανοήσει τη νεανική συμπεριφορά του και ν' ανακαλύψει τον πραγματικό του εαυτό. Ανακάλυψη, όπως είπαμε, που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι και η κατάσταση του Ευγενίδη είναι αναστρέψιμη· και ότι στο βαθμό που ο Ευγενίδης συμβολίζει τον Έλληνα της εποχής (είναι προφανές ότι τον συμβολίζει σε μεγάλο βαθμό), ο Πιτσιπίος φαίνεται να πιστεύει ότι η επιστροφή των Ελλήνων στην εθνική αυτογνωσία είναι πραγματοποιήσιμη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το ταξίδι του Μπαρτόλντντ στην Ελλάδα και την πρόσληψη του βιβλίου του από τους Έλληνες βλ. Απόστολος Δασκαλάκης, *Ο Αδαμάντιος Κοραής και η ελευθερία των Ελλήνων*, Αθήνα 1965, σ. 171-182· Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο 'κατηγοροί του Γένους': C. De Pauw (1788) και J.S. Bartholdy (1805)», *Εποχές*, τχ. 41, (Σεπτέμβριος 1966), 281-296· Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμος Γ', 1800-1810, Αθήνα 1992, σ. 180-225· Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Κριτική και πολιτική: Η ιδεολογική σημασία της επίκρισης του ελληνισμού από τον J.L.S. Bartholdy», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 24 (1981) 377-410.
2. Πρβλ. Κιτρομηλίδης, *όπ.π.*, σ. 410.
3. Για τη σύνθεση της βιογραφίας του Μπαρτόλντντ χρησιμοποίησα τις εξής πηγές: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, Berlin 1953, σ. 609· *Deutsches Literatur-Lexikon*, Bd. 1, München 1968, σ. 281· *Das gelehrte Deutschland oder Lexikon der jetzt lebenden deutschen Schriftsteller*, Bd. XIII, Hildesheim 1966, σ. 62· *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 2, Leipzig 1875, σ. 107· *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, Bd. 6, Leipzig/Dresden/Berlin 1818, σ. 478· *Neuer Nekrolog der Deutschen*, εκδ. Friedrich August Schmidt, 1825, σ. 382-390· Κιτρομηλίδης, *όπ.π.*, σ. 403-406.
4. *Neuer Nekrolog der Deutschen*, *όπ.π.*, σ. 387.
5. Ιάκωβος Γ. Πιτσιπίος, *Ο Πίθηκος Ξουθ ή Τα ήθη του αιώνας*, φιλολογική επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Νεφέλη, Αθήνα 1995, σ. 61 (εφεξής παραπέμπω σ' αυτή την έκδοση).

6. Αναφέρομαι στην περιγραφή του Σατωμπριάν ως πιθηκόμορφου από τον Διονύσιο Αβραμιώτη στο βιβλίο του *Alcuni cenni critici del dottore Gian-Dionisio Avramiotti sul Viaggio in Grecia che compone la prima parte dell'Itinerario da Parigi a Gerusalemme del signor F.A. de Chateaubriand*, Padova 1816. Στο βιβλίο αυτό, που γράφτηκε για να διασκεδάσει την όχι κολακευτική περιγραφή του Αβραμιώτη από τον Σατωμπριάν στο *Itinéraire*, ο Σατωμπριάν περιγράφεται ως εξής: «Offro al suo servo dragomano della mia modica dispensa, quanto può occorrere al loro viaggio, e venuto il mattino, arrivati i cavalli, ci abbracciamo col sig. Chateaubriand, pregandolo io a voler conservarmi la sua grata memoria. Ed egli certo me l'ha conservata, imitando la favola del delfino e della scimia. Ben io poteva avere osservato nella sua fisionomia i delineamenti di quest'animale, ma non aveva il presentimento che'ei ne dovesse anche imitar l'indole. Nella sua opera egli mi restituisce gli uffici di ospitalità che io gli ho praticati, ed ecco di qual maniera.» (σ. 61).

Για το βιβλίο του Αβραμιώτη βλ. Alice Poirier, *Les notes critiques d'Avramiotti sur le voyage en Grèce de Chateaubriand*, Paris 1929· Κ.Θ. Δημαράς, «Ο Chateaubriand στην Ελλάδα», *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 261-262, 547. Εννοείται ότι η συγγραφή του *Πίθηκου Ξουθ* γίνεται σε μιαν εποχή κατά την οποία οι λέξεις πιθηκίζω και πιθηκισμός χρησιμοποιούνται συχνότατα για να δηλώσουν την τάση του μιμητισμού, κυρίως εκείνου των ευρωπαϊκών ηθών και τρόπων· βλ. Βαγενάς (σ. 20, 33-34) και Δημήτρης Τζιόβας, εισαγωγή στο Ιάκωβος Γ. Πιτσιπιάς, *Η ορφανή της Χίου ή Ο θρίαμβος της αρετής – Ο Πίθηκος Ξουθ ή Τα ήθη του αιώνας*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα

1995, σ. 63-64. Πρόσθεσε και τη χρήση – εκείνη την εποχή – των λέξεων *πιθηκιοκοπέω* και *πιθηκιοκοπία*, τις οποίες αναφέρει στη *Συναγωγή νέων λέξεων* (Αθήνα 1980) ο Στέφανος Κουμανούδης.

7. Για τη συζυγική ζωή του Πιτσιπιάς βλ. Τζιόβας, *όπ.π.*, σ. 27-28.

8. *Ο Πίθηκος Ξουθ*, *όπ.π.*, σ. 76.

9. *Όπ.π.*, σ. 145.

10. Βλ. Νάσος Βαγενάς, «Σημειώσεις για μιαν εισαγωγή στον *Πίθηκο Ξουθ*», σ. 9-10, εισαγωγή στην παραπάνω έκδοση του μυθιστορήματος.

11. *Ο Πίθηκος Ξουθ*, *όπ.π.*, σ. 43-44.

12. Βλ. τις αναφορές του μυθιστορήματος στους Εβραίους: σ. 62-63, 64, 157-158, 163-166.

13. *Ο Πίθηκος Ξουθ*, *όπ.π.*, σ. 180-181.

14. *Όπ.π.*, σ. 180.

15. Για τις νοοτροπίες και ιδεολογίες της εποχής βλ. Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα 1993.

16. *Ο Πίθηκος Ξουθ*, *όπ.π.*, σ. 107-108.

17. «Απεφασίσθη λοιπόν να συμπεριληφθώ και εγώ εις την μελετωμένην περιήγησιν των δεσποτών μου, όπερ ενέπλησε χαράς την καρδίαν μου [...] άμα δε διότι ήλπιζον να ωφεληθώ εκ της περιηγήσεως αυτής, ως πραγματικώς ωφελήθην τα μέγιστα· διότι, επειδή ο γέρον Μαλουκάτος κατείχεν αληθώς τα κατά την έκφρασιν του σοφού Κοραή 'δύο απολύτως αναγκαία εφόδια του περιηγητού, νουν και φιλανθρωπίαν, έμαθον περισσότερα πράγματα παρακολουθών αυτόν υπό μορφήν πιθήκου, ή μεταβαίνων από τόπον εις τόπον ως ευρωπαίος περιηγητής» (*όπ.π.*, σ. 142).